

ГРАМАТИЧНА СТРУКТУРА МОВИ

УДК 811. 161. 2'373, 611

ПРЕПОЗИЦІОНАЛІЗАЦІЯ У ПЛОЩИНІ МІЖЧАСТИНОМОВНОЇ ОМОНІМІЇ

Наталія Глібчук

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра української мови імені професора Івана Ковалика,
вул. Університетська 1/343, 79602 Львів, Україна,
тел.: (80 322) 239 47 17
e-mail: natalka.glibchuk@gmail.com*

Розглянуто процеси препозиціоналізації в українській мові, у результаті яких виникають міжчастиномовні омоніми. З'ясовано семантичні передумови, причини та закономірності процесів препозиціоналізації з урахуванням синкретичної природи аналізованих транспозитів.

Ключові слова: препозиціоналізація, міжчастиномовна омонімія, функціональна омонімія, транспозиція, синкретизм.

DOI <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2018.68.8907>

Постановка проблеми. Лексико-граматичні класи слів не ізольовані і постійно взаємодіють між собою. Їх виявляє, зокрема, і прийменникова система, де тривають процеси поповнення її кількісного складу у зв'язку з розвитком функціональних стилів, передусім наукового, офіційно-ділового, публіцистичного. За рахунок зневираження лексичної семантики і усталеного вживання у відповідних синтаксичних позиціях окремі повнозначні слова набувають службових функцій і переходять до класу прийменників. Усі перехідні явища заслуговують на увагу дослідників, ми ж розглянемо процеси препозиціоналізації у площині міжчастиномовної омонімії.

Актуальність дослідження визначається необхідністю опису явищ препозиціоналізації у площині міжчастиномовної омонімії. Саме такий підхід дозволить виявити синкретичні явища в межах омопар (омокомплексів), до складу яких входять прийменники. Окрім цього, вивчення проблеми в цьому руслі дасть змогу лінгвістам простежувати динамічні процеси в системі частин мови, допоможе їм виявляти складні системні зв'язки й відношення між словами в морфології, сприятиме увиразненню характерних граматичних ознак різних частин мови, а в цілому стане дієвим засобом ґрунтовного вивчення морфології сучасної української мови.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У другій пол. XX – на поч. XXI українські мовознавці прийменники досліджували в різних аспектах. Основною,

найсуперечливішою була і залишається проблема статусу слів цього лексико-граматичного класу. Більшість граматистів кваліфікує прийменник як службове слово, що є засобом вираження граматичного зв'язку. Такий підхід задекларований у працях А. Колодяжного [14], О. Мельничука [17] та ін. І. Кучеренко розглядає прийменник як самостійне слово, якому властива єдність лексичного і граматичного значень [16; 17]. І. Вихованець обґрунтував їхню морфемну концепцію як нечастиномовних одиниць. За його теорією, прийменники становлять окремий тип службових слів-морфем [4 : 330].

Розвиток прийменникового складу також не залишається поза увагою лінгвістів. Це зумовлено тим, що прийменники – найбільш динамічна група службових слів, яка активно поповнюється новими одиницями. Явища переходу різних частин мови у прийменник не раз привертала увагу українських мовознавців. В. Горпинич детально описує ці процеси в системі лексико-граматичних класів слів: “Ступінь входження вторинних прийменників у прийменникову систему української мови різний. Одні з них повністю набули системних ознак прийменника, а інші перебувають у стадії переходу від самостійної частини мови до службової і вживаються то як прислівники (чи дієприслівники або іменники), то як прийменники. Тому межі між ними невиразні” [9 : 264]. Г. Балабан досліджує динамічні процеси в прийменниковій системі сучасної української літературної мови [1]. С. Соколова, розкриваючи транспозитний потенціал прислівників, описує похідні прийменники, що виникли в результаті препозиціоналізації [18]. Вагомим здобутком української граматики і лексикографії став “Словник українських прийменників”, укладений під керівництвом А. Загнітка [12]. У цій праці зафіксовано 1705 українських прийменників та їх еквівалентів, опрацьовано та описано складний фрагмент морфології та синтаксису української мови, що пов'язаний із функціонуванням прийменників. Безперечно, ця цифра не є остаточною, бо прийменникова система постійно зазнає змін.

Крім цього, перехідні явища у системі частин мови досліджували В. Ващенко [3], І. Вихованець [4], В. Горпинич [9], О. Кушлик [13], О. Шипнівська [20], У. Добосевич [10; 11], Н. Глібчук [6; 7; 8].

Мета статті – описати явища препозиціоналізації з урахуванням того, що похідні прийменники в граматичному світі не одні. Вони мають, образно кажучи, одного, а то й кількох “двійників”, які все-таки не є “дзеркальним відображенням” прийменників. Постає питання: чому? На нього можна знайти відповідь у “Словнику міжчастиномовних омонімів” Н. Глібчук, У. Добосевич [5], у якому загалом подано 238 омопар (оморядів) із прийменниками. Саме цей словник став джерельною базою нашого дослідження. Досягнення мети передбачає розв'язання таких **завдань**: 1. Проаналізувати випадки переходу прислівників чи інших частин мови у прийменники. 2. Описати механізм утворення таких мовних одиниць, опираючись на три основні критерії виділення частин мови: семантичний, морфологічний, синтаксичний. 3. Виявити синкретичні явища в межах омопар (омокомплексів). Це допоможе у вирішенні складної проблеми визначення частиномовного статусу однозвучних слів, межа між якими часто не є чіткою.

Розгляд явищ препозиціоналізації у площині міжчастиномовної омонімії визначає **новизну** пропонованої розвідки та її **наукове значення**. Адже саме в останні десятиліття кількість похідних прийменників значно зросла, що й спричиняє потребу систематизувати їх за ступенями препозиціоналізації, описати з позицій

міжчастиномовної омонімії.

Викладення основного матеріалу. “Препозиціоналізація (від лат. *praepositionis* – прийменник) – перехід слів інших частин мови в прийменник” [2: 134]. “Препозиціоналізація (від лат. *praepositionis* – прийменник). Це перехід інших частин мови в прийменник, тобто набуття синтаксичних функцій і категоріального значення прийменника. Препозиціоналізуються: прислівники із значенням місця (*назустріч, довкола, всередині...*); іменники: *круг, коло, край, шляхом*” [9 : 314].

Усі міжчастиномовні омоніми, до складу яких входять прийменники, будемо аналізувати, опираючись на класифікацію, спеціально розроблену для “Словника міжчастиномовних омонімів”. Вона опублікована в передмові до вказаної лексикографічної праці [5], а також у статті “Синкретизм у площині функціональної омонімії” Н. Глібчук [7]. Наведемо визначення основних термінів.

Міжчастиномовні омоніми – це етимологічно споріднені слова і такі, що на сучасному етапі розвитку мови сприймаються як різні за походженням, але збігаються в одній, кількох чи всіх словоформах та належать до різних лексико-граматичних класів (*ба* – вигук, частка, сполучник; *багато* – прислівник, числівник, іменник; *близько* – прислівник, прийменник; *гірко* – прислівник, вигук).

Міжчастиномовні омоніми поділяємо на функціональні та лексико-граматичні.

Функціональні омоніми (ФО) – це однакові за звучанням етимологічно споріднені слова чи окремі форми слів, що належать до різних частин мови (*авансом* – іменник, прислівник; *горе* – іменник, прислівник, вигук; *десь* – прислівник, частка; *довкола* – прислівник, прийменник). Функціональні омоніми виникають унаслідок транспозиції. Як відомо, транспозиція – це перехід слова або окремої його словоформи з однієї частини мови до іншої або його вживання у функції іншої частини мови.

Аналізуючи виявлення міжчастиномовної омонімії, спостерігаємо явище синкретизму, яке яскраво виражене в омопарах (омокомплексах), причому на різних рівнях мовної системи. На лексичному рівні – це спільність сем вихідної форми і транспозита, на морфологічному – збіг їхніх функціонально різних граматичних ознак.

Ураховуючи багатоманітність виявів транспозиції, а також різні її ступені, ФО розподіляємо на: а) синкретично-диференційовані (с-д); б) синкретично-недиференційовані (с-н) та в) синкретично-потенційні (с-п)

Синкретично-диференційовані омоніми (с-д) – це етимологічно споріднені слова чи окремі словоформи (вихідна форма – транспозит), причому похідне слово (словоформа) одночасно поєднує семантико-синтаксичні ознаки двох частин мови (*вглиб* – прислівник, прийменник; *додолу* – прислівник, прийменник). Різний морфологічний статус синкретично-диференційованих ФО закріплений хоча б в одному словнику (тлумачному чи граматичному) в окремих словникових статтях (без індексів на позначення омонімів).

Синкретично-недиференційовані омоніми (с-н) – це етимологічно споріднені слова чи окремі словоформи (вихідна форма – транспозит), причому похідне слово (словоформа) одночасно поєднує семантико-синтаксичні ознаки двох лексико-граматичних класів та вживається у функції іншої частини мови (різний морфологічний статус синкретично-недиференційованих ФО на сучасному етапі мовного розвитку ще не закріплений у словниках (тлумачних чи граматичних). Їхній

опис у лексикографічних працях супроводжує ремарка “у значенні іменника, прислівника, частки тощо”.

Синкретично-потенційні омоніми (с-п) відрізняються від двох попередніх груп тим, що ні в тлумачних, ні в граматичних словниках транспозитні зрушення в лексико-граматичній природі слів не відображені, однак їх виявляємо у багатьох контекстах. Синкретично-потенційні омоніми репрезентують початковий ступінь транспозиції.

Лексико-граматичні омоніми (ЛГО) – це однакові за звучанням етимологічно віддалені або неспоріднені слова, які мають різні лексичні значення або виражають різні семантико-синтаксичні відношення чи відтінки суб’єктивної модальності та належать до різних частин мови (*a* – сполучник, частка, вигук; *aga* – вигук, частка; *ai* – вигук, частка). У “Словнику української мови” в 11-ти томах вони подані в окремих словникових статтях з індексами, що позначають омоніми.

Прийменники входять до складу всіх груп міжчастиномовних омонімів, наведеної класифікації.

Лексико-граматичні омоніми із прийменниками становлять найменш чисельну групу. Транспозити, що входять до омопар (омокомплексів) цього типу, репрезентують остаточний ступінь препозиціоналізації. Вони повністю набули системних ознак прийменника. До цієї групи входять такі функціональні омоніми, як *кінéць*¹⁻³ – іменник, прислівник, прийменник, *круг*¹⁻² – іменник, прийменник, *крúгом*¹⁻⁴ – іменник, прислівник, прийменник, вигук (*крúгом* – ім., *кругóm* (присл., прийм., виг.)), *мімо*¹⁻² – прислівник, прийменник, *óкрай*¹⁻² – іменник, прийменник, *поперéд*¹⁻² – прислівник, прийменник, *попéреду*¹⁻² – прислівник, прийменник, *пóперék*¹⁻³ – іменник, прислівник, прийменник (*пóперék* – ім., *поперék* – присл., прийм.), *протівно*¹⁻³ – прислівник, модальник, прийменник, *прóтягом*¹⁻³ – іменник, прислівник, прийменник, *скрізь*¹⁻² – прислівник, прийменник та ін.

Наприклад, омопару *мімо*¹⁻² (прислівник, прийменник) трактуємо як лексико-граматичні омоніми, оскільки в “Словнику української мови” в 11-ти вони подані в окремих словникових статтях з індексами, що позначають омоніми [19 : IV : 708]. Первинно це слово є означальним або обставинним прислівником, що може вживатися в трьох значеннях: **1.** Минаючи кого-, що-небудь. [Тимко] *підвів очі і зараз же побачив запнуту в теплу шаль дівчину, котра пройшла мiмо своєю швидкою і широкою ступою, не сказавши навіть “здрастуйте”* (Г. Тютюнник, “Вір”). *Образно. *Життя страшне своєю невпинністю... Людина може досхочу борсатись у його тернах – воно пройде мiмо з своїми глашатаями, що за страх і за совість кричать світові, що без тернів не буває троянди* (В. Підмогильний, “Місто”). **2.** Не зачіпаючи, не потрапляючи в ціль; ↔ присл. **стороною.** *За шумило в голові. Мiмо блискавично пронеслися білі волокна хмар і зникли* (О. Бердник, “По за часом і простором”). **3.** Недалеко від когось, чогось, поблизу когось, чогось. *Макар Макарович зовсім не такий, щоб радіти з лиха. – А я оце їхав мiмо верхи, – сказав він, – дай, думаю, зайду. Коли, ось бачиш, вчасно прибув* (О. Донченко, “Лісничиха”) [5 : 272]. Другий компонент аналізованої омопари – прийменник, що виник у результаті препозиціоналізації. Унаслідок цього процесу похідне слово змінило частини мови значення ознаковості на релятивність, втратило ознаки самостійної частини мови, перестало відповідати на питання *як?, яким способом?, де?*, а також виконувати функцію обставини в реченні. Розглядаємо аналізоване похідне слово синкретичним явищем, бо, на наш погляд, транспозит *мімо* зберігає

відприслівникові семи, що вказують уже в прийменнику на об'єктні, локативні, допустові відношення. Наводимо контексти, які засвідчують прийменниковий статус цього похідного слова: **“1.** Об'єктні відн.; ↔ прийм. **повз.** *Він [Ібрагім] уперше відчув повну радість волі, захотілося по-хлоп'ячому стрибнути із східців і стежинками помчати **мимо** фонтанів аж до моря...* (Р. Іваничук, “Мальви”). **2.** Локативні відн. *Григорій подивився в шибку – дійсно, морда! Скивиці і щелепи понабрякали, ніс роздуло, як кушку, а очей нема – самі щілинки. За обідом усе потрапляв ложкою **мимо** казанка* (Іван Багряний, “Тигролови”). **3.** Допустові відн. *Воно ним володіло вже від багатьох днів, відколи він пірнув у цей первісний, незайманий, напівказковий світ і ставав помалу сам його часткою **мимо** своєї волі* (Іван Багряний, “Тигролови”) [5 : 272]. Аналізований транспозит мав сприятливі умови для розвитку релятивної спроможності.

Синкретично-диференційовані функціональні омоніми в “Словнику міжчастиномовних омонімів” Н. Глібчук, У. Добосевич становлять найбільшу групу, наприклад: *вбік (убік)¹⁻², вверху (увёрх)¹⁻², вгорі (угорі), вдалині (удалині)¹⁻², віддалік¹⁻², відносно¹⁻², відразу¹⁻², вкóло¹⁻², довкіл¹⁻², довкруг¹⁻², зіспóду¹⁻², зліва¹⁻², зóкола¹⁻², побóч¹⁻², поодалік¹⁻², супрóти¹⁻²* та ін. Наведені приклади репрезентують омоніми, до складу яких входять прислівник (мотивувальне слово) і похідний прийменник, що виник у результаті препозиціоналізації. До синкретично-диференційованих функціональних омонімів зараховуємо також омоніми на зразок *велінням¹⁻², висотóю¹⁻², волею¹⁻², ма́сою¹⁻², óбсягом¹⁻², плóщею¹⁻², потужністю¹⁻², радіусом¹⁻², сýмою¹⁻², тривáлістю¹⁻²* та ін. Подані омоніми – це іменникова словоформа в орудному відмінку однини та похідний від неї прийменник. Частиномовний статус кожного з цих транспозитів обґрунтований у “Словнику українських прийменників” [12]. Серед міжчастиномовних омонімів цієї групи є трикомпонентні одиниці, наприклад, *сі́лою¹⁻³, слі́дом¹⁻³*, що можуть функціонувати як іменники у формі орудного відмінка однини, як прислівники та як прийменники.

На прикладі омоніми *вкóло¹⁻²* (прислівник, прийменник) розглянемо явище переходу самостійної частини мови в несамостійну. Первинно це слово є обставинним прислівником, що має лише одне значення: “Кругом, навкруги; ↔ присл. **навколо.** *Я сказав тобі лиш слово – **вколо** ж шум який піднявся: в небі сонце задзвеніло, гай далекий засміявся* (П.Тичина, “Я сказав тобі лиш слово...”); *Осі́нню віє... весь світ – мов тюрма... **Вколо** гойдаються віти з журбою... Більш ні привіту, ні ласки нема в світі широкому, засланім млою* (Олександр Олесь, “Осі́нню віє...”); *І вгледіли айстри, що **вколо** – тюрма...* (Олександр Олесь, “Айстри”) [5 : 100]. Наведемо контекст, який засвідчує прийменниковий статус аналізованого транспозита: *“На човні нас було тільки двоє. Хвилі скрізь **вколо** нас коливались* (Леся Українка, “На човні”)” [5 : 100]. Частиномовне значення ознаковості змінилося на релятивність. У функції прийменника слово *вкóло* з іменниковою чи займенниковою словоформою виражає локативні відношення.

Синкретично-недиференційовані функціональні омоніми, що виникли в результаті препозиціоналізації, характеризуються тим, що їх різний морфологічний статус ще не закріплений у словниках. Як було сказано вище, у лексикографічних працях вони подані в одній словниковій статті, крім цього, їх немає у “Словнику українських прийменників”. Цю групу репрезентують поодинокі приклади. Так, рідковживаний прислівник *обáтоли* став базою для утворення однозвучного релятива, про це свідчить стаття із “Словника міжчастиномовних омонімів”:

“ОБАПОЛИ¹. Прислівник. Ознаковість (де?). Незмінюваний. Синтакс. ф-ція (обст., неузгодж. означ.).

Рідко. Обставинний. З обох боків, на обидва боки; ↔ присл. **обабіч**. *Вибухи бомб підхоплюють її знову й тепер уже летять високо вгору **обаполи** дошки, стовпи, каміння, тріски, шмаття полум'я й хмари піску та диму...* (Іван Багряний, “Огненне коло”); *В грудях Сироватці бурхало полум'я, ноги підламувались, і на вершечок могили вже добирався майже плавом кинув підпал, похапцем нагортав на нього колюче терня, хмиз, кидав **обаполи*** (Ю. Мушкетик, “Яса”).

ОБАПОЛИ². Прийменник. Релятивність (з род. відм.).

Рідко. Локативні відн. *Ми пливли човном, **обаполи** Дніпра милували око чудові краєвиди* (авт.) [5 : 330]. Синкретично-недиференційовані функціональні омоніми трактуємо як синкретичні утворення, бо транспозит має сему локативності, що властива мотивувальному слову.

У “Словнику міжчастиномовних омонімів” зафіксовано ряд омопар **синкретично-потенційних міжчастиномовних омонімів**, у складі яких є прийменники, що виникли на базі прислівників, зокрема *назівні¹⁻², спідсходу¹⁻², спочатку¹⁻², углибині¹⁻², углибину¹⁻²*. До речі, вони відсутні в “Словнику українських прийменників”.

У відношення міжчастиномовної омонімії вступає омопара *спочатку¹⁻²* (прислівник, прийменник). Первинно це слово є обставинним прислівником, що живається в двох значеннях: **“1.** Перед чимсь іншим; ↔ присл. **спершу, раніше.** *Спочатку танцювали повільно, плавно, мов хитались від вітру* (М. Коцюбинський, “Дорогою ціною”); *Малюючи, Тарас, **спочатку** тихо, а потім вже й вівголоса заводив котрусь пісню з тих, що любив...* (В. Шевчук, “Терновий світ”). **2.** З самого початку; ↔ присл. **знову, наново.** *Якщо людство, не схаменеться, все на цій планеті почнеться **спочатку*** (О. Гончар, “Тронка”)” [5 : 478]. Наводимо контекст, у якому слово *спочатку* втрачає статус самостійної частини мови, а саме перестає відповідати на питання *коли?*, у реченні виступати обставиною: *Хмари поволі розповзлись, небо показало кілька блакитних лат, час від часу й сонце почало проглядати, і, коли люди з'їли полуденок, стало зовсім гарно та тепло, ніби **спочатку** осені* (У. Самчук, “Волинь”). У результаті морфолого-синтаксичного способу зміналося частиномовне значення транспозита (з ознаковості на релятивність). Розглядаємо аналізоване похідне слово синкретичним явищем, бо, на наш погляд, прийменник *спочатку* зберігає відприслівникову сему, що вказує на темпоральність.

Омопару *наверх¹⁻²* трактуємо як синкретично-потенційні омоніми. Цей прислівник теж може переходити в прийменник. У результаті препозиціоналізації похідний прийменник може виражати різні відношення, у чому переконують наведені контексти: **“1.** Локативні відн. *Зверху криші по рїжках шпилі, а **наверх** комина вертиться по вітру залізний півень. Панський будинок був* (П. Куліш, “Чорна рада); *Селяни розповіли йому, як вона [нафта] підходить **наверх** води, як випаляє траву...* (І. Франко, “*Voа constrictor*”). **2.** Способу дії відн. *До того ж Денис поганяв їх [бичків] у вивернутому **наверх** вовною кожусі (бризкав якраз невеличкий дощик) і з дробовиком за плечима* (Г. Тютюнник, “Вир”). **3.** Атрибутивні відн. *Його повноту приховувала сорочка **наверх** штанів* (авт.) [5 : 286].

Висновки. Явище препозиціоналізації характерне для граматичної системи української мови. Воно викликане внутрішніми законами розвитку мови. Механізм переходу різних частин мови у прийменники регулюються різними чинниками, а сам

факт транспозиції можна виявити за допомогою низки критеріїв, серед яких визначальними є такі: зневизначення лексичного значення вихідної частини мови, натомість набування нею категорійного значення релятивності, тобто здатності виражати відношення між повнозначними словами в реченні, нівеляція синтаксичної ролі; для самостійних частин мови, які вступають у процеси препозиціоналізації, – зміни на морфологічному рівні. Разом із тим констатуємо, що міжчастиномовні омоніми, що виникли в результаті препозиціоналізації, є синкретичними утвореннями, бо вихідні форми і транспозити характеризуються спільністю сем. Препозиціоналізація як один із шляхів виникнення міжчастиномовних омонімів – цікаве лінгвістичне явище, бо демонструє закономірні та стихійні процеси розвитку морфологічної системи української мови, показує широкі можливості реалізації словесних знаків у контексті.

Перспективи використання результатів дослідження вбачаємо в тому, що транспозитні зрушення в системі лексико-граматичних класів слів, і явища препозиціоналізації зокрема, дають змогу лінгвістам простежувати динамічні процеси в системі частин мови, виявляти складні зв'язки і відношення між словами в галузі морфології.

Отже, на наш погляд, у теоретичному і практичному аспектах важливо вивчати явища міжчастиномовної омонімії, розкривати процеси утворення таких мовних одиниць. Аналіз процесів препозиціоналізації наштовхує на роздуми, відкриває перспективи для подальших студій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Балабан Г. С. Динамічні процеси в приєднаних частин мови сучасної української літературної мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01– українська мова / Г. С. Балабан. – Київ: Ін-т української мови, 2007. – 18 с.
2. Вакарюк Л. О., Панцьо С. Є. Український словотвір у термінах. Словник-довідник / Л. О. Вакарюк, С. Є. Панцьо. – Тернопіль: Джура, 2007. – С. 134.
3. Ващенко В. С. Явища переходу в системі частин мови / В. С. Ващенко // Українська мова в школі. – 1953. – № 6. – С. 14–15.
4. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська. – Київ: Пульсари, 2004. – 398 с.
5. Глібчук Н., Добосевич У. Словник міжчастиномовних омонімів сучасної української мови / Наталія Глібчук, Уляна Добосевич. – Львів: Априорі, 2016. – 640 с.
6. Глібчук Н. Партикуляція – один із шляхів виникнення міжчастиномовних омонімів / Наталія Глібчук // Лінгвістичні студії: зб. наук. праць / Донецький нац. ун-т; наук. ред. А. П. Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2011. – Вип. 22. – С. 77–83.
7. Глібчук Н. М. Синкретизм у площині функціональної омонімії / Наталія Глібчук // Україноцентризм наукового сумління: Збірник наукових праць на пошану професора Зеновія Терлака. – Львів: Ліга-Прес, 2014. – С. 91–113.
8. Глібчук Н. М. Транспозитний потенціал абстрактних іменників негативної та позитивної оцінки / Наталія Глібчук // Граматичні студії: зб. наук. праць / Донецький нац. ун-т; наук. ред. А. П. Загнітко. – Вінниця: Нілан-ЛТД, 2015. – С. 33–38.
9. Горпинич В. О. Морфологія української мови / В. О. Горпинич. – Київ: Академія, 2004. – 336 с.
10. Добосевич У. Субстантивація як вияв транспозитних можливостей різних

частин мови / Уляна Добосевич // Лінгвістичні студії: зб. наук. праць / Донецький нац. ун-т; наук. ред. А. П. Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2011. – Вип. 22. – С. 91–97.

11. *Добосевич У. Б.* Явище морфологічної транспозиції в аспекті синтаксичних параметрів / У. Б. Добосевич // Українська мова у XXI столітті: традиції і новаторство: Тези доповідей II Всеукраїнського лінгвістичного форуму молодих учених, Київ, 24-26 квітня 2012 року. – К.: ІУМ НАНУ, 2012. – С. 10–104.

12. *Загнітко А. П.* Словник українських прийменників: сучасна українська мова / А. П. Загнітко, І. Г. Данилюк, Г. В. Ситар, І. А. Щукіна – Донецьк: БАО, 2007. – 416 с.

13. *Кушлик О. П.* Омонімія незмінних класів слів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01– українська мова / О. П. Кушлик. – Львів, 2000. – 20 с.

14. *Колодяжний А. С.* Прийменник: Матеріали до лекцій з курсу сучасної української літературної мови / А. С. Колодяжний. – Харків: Вид-во Харків. ун-ту, 1960. – 165 с.

15. *Кучеренко І. Г.* Лексичне значення прийменника / І. Г. Кучеренко // Мовознавство. – 1973. – № 3. – С. 12–23.

16. *Кучеренко І. Г.* Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія / І. Г. Кучеренко. – Київ: Вид-во Київ. ун-ту, 1964. – Ч. 2. – С. 131–152.

17. *Мельничук О. С.* Історичний розвиток функцій і складу прийменників в українській мові / О. С. Мельничук // Слов'янське мовознавство. – 1961. – Вип. 3. – С. 124–194.

18. *Соколова С. В.* Транспозиційний потенціал прислівників у сучасній українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.0 – українська мова / С. В. Соколова. – Київ, 2009. – 20 с.

19. Словник української мови. – Т. I-XI. – Київ: Наукова думка, 1970-1980.

20. *Шиннівська О. О.* Структурно-семантичні та функціональні характеристики міжчастиномовної морфологічної омонімії сучасної української мови: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова / Київ, 2007. – 22 с.

REFERENCES

1. *Balaban H. S.* Dynamichni protsesy v pryimennykovii systemi suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk: 10.02.01–ukrainska mova / H. S. Balaban. – Kyiv: In-t ukrainskoi movy, 2007. – 18 s.

2. *Vakariuk L. O., Pantso S. Ye.* Ukrainskyi slovotvir u terminakh. Slovnyk-dovidnyk / L. O. Vakariuk, S. Ye. Pantso. – Ternopil: Dzhura, 2007. – S. 134.

3. *Vashchenko V. S.* Yavyscha perekhodu v systemi chastyn movy / V. S. Vashchenko // Ukrainska mova v shkoli. – 1953. – № 6. – S. 14–15.

4. *Vykhovanets I. R.* Teoretychna morfolohiia ukrainskoi movy / I. R. Vykhovanets, K. H. Horodenska. – Kyiv: Pulsary, 2004. – 398 s.

5. *Hlibchuk N., Dobosevych U.* Slovnyk mizhchastynomovnykh omonimiv suchasnoi ukrainskoi movy / Nataliia Hlibchuk, Uliana Dobosevych. – Lviv: Apriori, 2016. – 640 s.

6. *Hlibchuk N.* Partykuliatsiia – odyh iz shliakhiv vynyknennia mizhchastynomovnykh omonimiv / Nataliia Hlibchuk // Linhvistychni studii: zb. nauk. prats / Donetskyi nats. un-t; nauk. red. A. P. Zahnitko. – Donetsk: DonNU, 2011. – Vyp. 22. – S. 77–83.

7. *Hlibchuk N. M.* Synkretyzm u ploshchyni funktsionalnoi omonimii / Nataliia Hlibchuk // *Ukrainotsentryzm naukovoho sumlinnia: Zbirnyk naukovykh prats na poshanu profesora Zenoviia Terlaka.* – Lviv: Liha-Pres, 2014. – S. 91–113.
8. *Hlibchuk N. M.* Transpozytnyi potentsial abstraktnykh imennykh nehatyvnoi ta pozytyvnoi otsinky / Nataliia Hlibchuk // *Hramatychni studii: zb. nauk. prats / Donetskyi nats. un-t; nauk. red. A. P. Zahnitko.* – Vinnytsia: Nilan-LTD, 2015. – S. 33–38.
9. *Horpynych V. O.* Morfolohiia ukrainskoi movy / V. O. Horpynych. – Kyiv: Akademiia, 2004. – 336 s.
10. *Dobosevych U.* Substantyvatsiia yak vyiv transpozytnykh mozhlyvostei riznykh chastyn movy / Uliana Dobosevych // *Linhvistychni studii: zb. nauk. prats / Donetskyi nats. un-t; nauk. red. A. P. Zahnitko.* – Donetsk: DonNU, 2011. – Vyp. 22. – S. 91–97.
11. *Dobosevych U. B.* Yavyshe morfolohichnoi transpozytsii v aspekti syntaktychnykh parametriv / U. B. Dobosevych // *Ukrainska mova u KhKhI stolitti: tradytsii i novatorstvo: Tezy dopovidei II Vseukrainskoho linhvistychnoho forumu molodykh uchenykh, Kyiv, 24-26 kvitnia 2012 roku.* – K.: IUM NANU, 2012. – S. 101–104.
12. *Zahnitko A. P.* Slovnyk ukrainskykh pryimennykh: suchasna ukrainska mova / A. P. Zahnitko, I. H. Danyliuk, H. V. Sytar, I. A. Shchukina – Donetsk: BAO, 2007. – 416 s.
13. *Kushlyk O. P.* Omonimii nezminnykh klasiv sliv: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk: 10.02.01– ukrainska mova / O. P. Kushlyk. – Lviv, 2000. – 20 s.
14. *Kolodiazhnyi A. S.* Pryimennyk: Materialy do leksii z kursu suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy / A. S. Kolodiazhnyi. – Kharkiv: Vyd-vo Kharkiv. un-tu, 1960. – 165 s.
15. *Kucherenko I. H.* Leksychno znachennia pryimennyka / I. H. Kucherenko // *Movoznavstvo.* – 1973. – № 3. – S. 12–23.
16. *Kucherenko I. H.* Teoretychni pytannia hramatyky ukrainskoi movy: Morfolohiia / I. H. Kucherenko. – Kyiv: Vyd-vo Kyiv. un-tu, 1964. – Ch. 2. – S. 131–152.
17. *Melnychuk O. S.* Istorychnyi rozvytok funktsii i skladu pryimennykh v ukrainskii movi / O. S. Melnychuk // *Slovianske movoznavstvo.* – 1961. – Vyp. 3. – S. 124–194.
18. *Sokolova S. V.* Transpozytsiinyi potentsial pryslivnykh u suchasni ukrainskii movi: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk: 10.02.01 – ukrainska mova / S. V. Sokolova. – Kyiv, 2009. – 20 s.
19. *Slovnyk ukrainskoi movy.* – T. I–XI. – Kyiv: 1970–1980. Naukova dumka, 1970–1980.
20. *Shypnivska O. O.* Strukturno-semantychni ta funktsionalni kharakterystyky mizhchastynomovnoi morfolohichnoi omonimii suchasnoi ukrainskoi movy: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk: 10.02.01 – ukrainska mova / Kyiv, 2007. – 22 s.

*Стаття надійшла до редколегії 30. 04. 2018
доопрацьована 30. 06. 2018
прийнята до друку 15. 08. 2018*

PREPOSITIONALIZATION IN LEXICO-GRAMMATICAL HOMONYMY

Nataliya Hlibchuk

*Ivan Franko National University of Lviv,
Ivan Kovalyk department of Ukrainian language,
Universytets'ka 1/234. 79001, str., Lviv, Ukraine
tel.: (0 322) 239 47 17
e-mail: natalka.glibchuk@gmail.com*

The article considers theoretical and practical aspects of the prepositionalization process in the Ukrainian language which results in the formation of lexico-grammatical homonyms. An attempt is made to reveal the mechanism of formation of such linguistic units, based on the three main criteria for distinguishing the parts of speech: semantic, morphological, and syntactic. The semantic preconditions, causes, and patterns of the prepositionalization processes are described, taking into account the syncretic nature of the analyzed transposites. We have also analyzed the specific cases of transition of various parts of speech such as nouns and adverbs into prepositions. Lexico-grammatical homonyms are divided into functional and lexical-grammatical. The functional homonyms are classified as syncretically-differentiated, syncretically-undifferentiated, and potentially syncretical. The morphologic-syntactic changes which the derivative words undergo during transposition are examined. At the same time, it has been identified the common semes of derivatives and the formed prepositions, which gives grounds for considering the pairs of functional homonyms as syncretic formations. It was established that the phenomenon of prepositionalization is caused by the internal laws of language development, and the mechanism of transition of various parts of speech into prepositions is determined by various factors, whereas, the fact of transposition can be identified by a number of criteria, including such defining factors as the degradation of the lexical meaning of the original part of speech, and instead, its acquisition of the categorical value of relativity, that is, its ability to express the relation between notional words in the sentence; the reduction of the syntactic role; for the notional parts of speech which undergo the processes of prepositionalization, these include the changes on the morphological level. The complex connections and relations between words in the field of morphology are revealed.

Key words: prepositionalization, lexico-grammatical homonymy, functional homonymy, transposition, conversion, syncretism.